

**Роль римо-католицького духовенства в освітніх процесах
Волинського регіону**

У статті розкрито особливості включення римо-католицького духовенства в освітній процес Волинського регіону. Охарактеризовано стан парафіяльного римо-католицького шкільництва на Волині у XIX ст. та його ліквідація протягом 1830-40-х років.

Ключові слова: римо-католицьке духовенство, парафіяльні школи, Едукаційна Комісія

Having done the analysis of the impact of the Roman-Catholic church on educational development of the Volhyn territory the author makes the conclusion that the church and cloister schools were abolished by Russian government during the 1830-1840. Special attention has been paid to the Roman-Catholic parochial schools situated at the Volhyn region.

Keywords: the Roman-Catholic clergy, parochial schools, Commission of the Education

Важливою складовою розвитку будь-якого суспільства є належним чином організований освітній процес. Історично склалося, що Волинський регіон етнічно та релігійно не є однорідним. Тому для комплексного вивчення специфіки навчання та виховання в цьому регіоні необхідно враховувати вплив на освітній процес різних чинників, один з яких є діяльність римо-католицького духовенства.

XIX ст. в Російській імперії – час реформ, які вже з початку століття торкнулися і сфери освіти. Звичайно зміни стосувалися і початкового

шкільництва. На Волині, яка була приєднана до імперії у результаті поділів Речі Посполитої, функціонувала система шкільництва – школи Комісії Народної Едукації (Едукаційної Комісії), утвореної на сеймі 1773-1775 років. Комісія отримала у розпорядження усе майно єзуїтського ордену, скасованого 1773 року, що дало матеріальну базу для реформування шкільництва, в результаті чого процес навчання було звільнено від середньовічної схоластики [12, 385; 24, 19-38]. Едукаційна Комісія здійснювала керівництво народною освітою. Отож, комісія керувала і початковим навчанням, доступ до якого мало просте населення.

Паралельно існувала традиційна мережа римо-католицьких та греко-католицьких парафіяльних та монастирських шкіл, яка була більш розвиненою, ніж відповідна в Російській імперії. Значну увагу в питанні шкільництва приділяло римо-католицьке духовенство, оскільки РКЦ була однією з найбільш поширених конфесій Волині цього часу. Саме священики були найближче до простого населення, тому, в основному, лише на них було покладено початкове навчання. Біле духовенство та монастирі вели парафіяльні школи й утримували їх.

Метою даного дослідження є з'ясування стану початкової освіти, яка перебувала в руках римо-католицького духовенства, на Волині у ХІХ ст.

Дана проблема не є достатньо вивчена. Дослідження ґрунтується на історіографічному та джерельному матеріалі, що висвітлюють окремі аспекти даної проблеми. У ХХ ст. фундаментальне видання про розвиток освіти на приєднаних від Речі Посполитої до Російської імперії землях було підготовлене польським вченим Лешеком Заштовтом. Цей дослідник за хронологічні рамки обрав 1832-1864 роки – період між двома польськими повстаннями. Предметом його дослідження стало шкільництво на теренах Литви і України, які раніше належали Речі Посполитій. Робота Л. Заштовта спирається на багатий джерельний матеріал. Він охарактеризував усі рівні шкільництва, в т.ч. парафіяльне шкільництво, звернув особливу увагу на російські центральні освітні установи.

Шкільництво, яке вели поляки та католицьке духовенство на українських та литовських землях, Д. Бовуа докладно проаналізував у другому томі праці “Польське шкільництво на литовсько-руських землях: 1803-1832”. Другий том, власне, присвячений початковим та середнім школам, які, в основному, вели біле римо-католицьке духовенство (передусім, парафіяльне) та чернечі ордени. Д. Бовуа охарактеризував вищі органи управління освітою у Російській імперії, їхній рівень порівняно із Едукаційною Комісією Речі Посполитої, зупинився на ролі кураторів навчальних округів та візитаторів шкіл у організації і забезпеченні навчального процесу. Автор зупинився на подіях 1803 року, коли луцько-житомирське духовенство підтримало ініціативу Т. Чацького у необхідності матеріального забезпечення шкіл, у першу чергу парафіяльних, та відкритті нових шкіл, засобами яких би поширювалася польська культура та католицька релігія.

Під час роботи над дослідженням також використані документи Луцько-Житомирської римо-католицької духовної консисторії (Ф. 178 ДАЖО), Канцелярії київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора (Ф. 442 ЦДІАК України), Канцелярії попечителя Київського навчального округу (Ф. 707 ЦДІАК України).

Історію римо-католицького парафіяльного шкільництва на Волині ХІХ ст. можна поділити на окремі періоди:

- 1775-1805 рр. – діяльність Едукаційної Комісії;
- 1805-1831 рр. – розквіт польської освіти; діяльність Волинської гімназії (ліцею), якій підпорядковувалися парафіяльні школи;
- 1831-1840 рр. – ліквідовано майже усі польські школи і більшість шкіл, які провадили чернечі ордени;
- 1840-1858 рр. – цілковита ліквідація шкіл, які провадило римо-католицьке духовенство; змінено програми навчання та підручники.

Реформа освіти, яку запроваджували в державі, була частиною загальнодержавної реформи і проходила у кілька етапів. Аналіз реорганізації освітньої сфери в Російській імперії у ХІХ ст. слід розпочати з дати 24 січня 1803 року, коли вийшов царський указ про поділ території імперії на освітні

округи. У кожному окрузі визначався один вищий навчальний заклад, який мав готувати викладачів іншим школам і керувати ними [21, 7-31]. У результаті цих заходів 8 губерній: Волинська, Київська, Подільська, Віленська, Гродненська, Мінська, Вітебська, Могилівська – було об'єднано у Віленський навчальний округ. Куратором новоутвореного Віленського округу було призначено поляка за походженням, князя Адама Чарторийського – особистого друга царя Олександра I [25, 45]. Так як це було зроблено попередньо в Речі Посполитій стосовно Едукаційної Комісії, за указом Олександра I від 1803 року всі доходи з маєтків, якими раніше володіли єзуїти, а саме з територій п'яти литовських і трьох західних (Подільської, Київської, Волинської) губерній призначалися на освітній фонд новоутвореного Віленського округу [23, 130-185]. У Віленському окрузі ієрархія навчальних закладів була такою: Віленський університет – гімназії (Волинська гімназія) – повітові школи – парафіяльні школи [22, 137].

У 1824 році А. Чарторийського на посаді куратора Віленського навчального округу замінив М. Новосільцев (1824-1832 рр.). У цей час територія округу значно зменшується. Якщо за кураторства Чарторийського до Віленського округу входило 8 губерній, то за його наступника – лише Віленська, Гродненська, Мінська. Волинська губернія 31 жовтня 1824 року увійшла до складу Харківського навчального округу. Таким чином ситуація, коли усі колишні польські території були консолідовані в один навчальний округ, була кардинально змінена [18, 31-66].

Наступним кроком було видання у 1824 році однієї з перших освітніх інструкцій періоду реформ, яка окреслювала майбутній напрямок розвитку освіти в Російській імперії та основну її мету – русифікацію. Її автором був міністр освіти Олександр Шишков. В інструкції підкреслювалося, що освіта в усій імперії (незалежно від мови та віри учнів і викладачів) має бути російською. Навчання має проводитись російською мовою [25, 54-57].

Нормативна база освітньої реформи розроблялася Комітетом створення наукових закладів протягом 1826-1835 років. У 1828 році було укладено: 1) Статут гімназій, повітових та парафіяльних шкіл (оголошено лише у 1835 році); 2) Положення про освітні округи; 3) Статут загальноросійських царських

університетів. Статути 1828 року були направлені у дві сторони: по перше – передбачалося збільшення кількості шкіл, поширення класичної освіти; по-друге – закриття польських шкіл (переважно тих, які провадило римо-католицьке духовенство, як наслідок, перервано тяглість освітніх інституцій, знищено розвинуту шкільну мережу).

Волинь виявилася тим регіоном, де російській владі довелося докласти багато зусиль, аби ліквідувати парафіяльне римо-католицьке шкільництво. Римо-католицькі парафіяльні школи існували при парафіяльних костелах чи монастирях і призначалися для навчання дітей з незаможних родин: ремісників і селян. Незаможні громадяни (тобто збідніла шляхта) і ремісники зобов'язувалися посилати своїх дітей до цих шкіл. У тих випадках, коли сина не віддавали до школи, хоч йому вже виповнилося 6-8 років, батьки змушені були заплатити за нього житом. Звільнити від цієї кари могла лише така підстава, що школа була віддалена від місця проживання.

Спираючись на дані 1804 року, можна стверджувати, що у Віленському навчальному окрузі із 349 викладачів, 254 (73 %) – це викладачі, що працювали у костельних та монастирських школах. На 8 губерній це не так багато, але і не так мало. Наприклад, орден піарів мав 51 викладача (15 %), домініканців – 35 (10 %). Парафіяльні школи Віленського округу в 1803-1822 рр. закінчило, у середньому, 5-7 тисяч учнів [25, 54-57]. Відповідно до даних Т. Чацького, на Волині на початку 1812 року існувало 179 добре забезпечених парафіяльних шкіл [19, 20-98].

На початку ХІХ ст. парафіяльні школи поділялися на два види: міські (двовідділові) і сільські (одновідділові, хоч у селах дозволялось засновувати і двовідділові). У двовідділових школах навчання відбувалося протягом 15 вересня – 20 липня, а в одновідділових: 15 вересня – 15 квітня. У двовідділових школах навчання тривало чотири роки. У першому відділі викладалися: читання, письмо, рахування, моральна наука, катехізм. У другому відділі удосконалювались письмо і рахування, вивчались практична механіка, місцева географія, вивчались домашні тварини, проходило ознайомлення з городництвом, рільництвом, костельним співом.

В одновідділових школах учні поділялися на початківців і тих, хто удосконалювався. Початківців навчали за програмою першого відділу двовідділової школи, а ті, хто удосконалювався, у певні дні ознайомлювалися з науками, які були призначені для другого відділу [19, 20-98].

Важливу роль у реформуванні освіти на початку XIX ст. відігравали дві особистості, поляки за походженням: Адам Чарторийський і Тадеуш Чацький. Князь А. Чарторийський, як зазначалося вище, був куратором Віленського навчального округу [19, 11]. Т. Чацький займав посаду візитатора шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній. У 1805 році у “Віленському щоденнику” (“Dziennik Wileński”) була надрукована його стаття про стан шкільництва в Україні.

Тадеуш Чацький на початку XIX ст. активно включився у процес розбудови польської освіти на Волині. Найбільшим досягненням його освітньої діяльності стало відкриття Волинської гімназії. А також значну увагу він приділяв парафіяльним школам. У 1803 році Т. Чацький та А. Чарторийський звернулися за підтримкою до керівництва Римо-Католицької Церкви, а саме до луцько-житомирського єпископа К. Цецішовського. 20 жовтня 1803 року в Луцьку під головуванням єпископа К. Цецішовського зібралося духовенство Луцько-Житомирської дієцезії. Розглядалося питання про відкриття і утримання шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній. Були присутні:

- о. Ян-Канти-Божидар Підгороденський (єпископ-суфраган);
- о. Йосиф Умінський (луцький канонік);
- о. Ігнатій Мідусевський (луцький канонік);
- о. Домінік Виковський;
- о. Вікентій Домбровський (житомирський канонік);
- о. Михайло Пивницький (житомирський канонік);
- Тадеуш Чацький – візитатор навчальних закладів;
- від чернечих спільнот – 21 особа [9, 52-55].

На цьому засіданні була прийнята постанова про зобов'язання всім духовним громадам та духовним особам підтримувати матеріально як наявні школи, так і відкриття нових. Парафіяльних священиків зобов'язали щотижня

відвідувати школу в його парафії. Капітул визначив, що кожен прелат та канонік має вносити 1/8 річного доходу протягом двох років на користь Волинської гімназії. Для підготовки вчителів для початкових шкіл чернечі ордени повинні були надсилати своїх представників до Віленського університету: троє від тринітаріїв, двоє від кармелітів, по одному від францисканців та реформаторів, троє від домініканців [25, 54-57].

Особливими постановами цього засідання представники ордену тринітаріїв передали на справу освіти в трьох губерніях 96 тис. польських злотих. Вони надавали допомогу школам у Берестечку, Луцьку, Браїлові, Рищеві. Спільнота отців-домініканців обіцяла закласти 9 шкіл на Волині, 7 – на Поділлі, 3 – Київщині. Вони надавали кошти на відкриття школи в Старокостянтинові, 1000 злотих на ботанічний сад у Луцькій та Житомирській школах, щороку з луцької друкарні по 100 екземплярів однієї вибраної книги для Волинської гімназії, а інших книг – по чотири екземпляри – передавали школам в Овручі, Чарторийську, Камені-Каширському, Володимирі, Чорнобилі, Ходоркові, Тарговиці, Козинці, Кульчині, Невіркові, Любарі. Францисканці брали на себе утримання нової школи в Заславі, а також фінансування навчання в Житомирі, Чуднові, Янові, Варковичах, Межиричі Острозькому, Дружкополі, Івниці. Кармеліти босі зобов'язалися щороку надавати 1000 польських злотих на Волинську гімназію. Вони передали у Бердичівську школу 2500 злотих, шкільний інвентар, надавали безкоштовно навчальну літературу зі своєї друкарні – щороку по 100 екземплярів однієї вибраної книги для Волинської гімназії, а інші книги – по чотири екземпляри. Кармеліти босі утримували учнів в школах Вишнівця та Купина. Отці-кармеліти утримували повітову школу в Острозі, допомагали школам у Городищі, Антополі, Лабуні, Киселині, Дорогостаях, Олеську, Ушомирі, Топорищі, Дубно (для дівчат). Вони надали одноразову допомогу Волинській гімназії на суму 6000 злотих. Орден бернардинів зобов'язався допомагати 7 школам на Волині, а саме у Заславі, Житомирі, Чудневі, Дубно, Варковичах, Кустині, Янові. Францисканці взяли на себе зобов'язання утримувати 3 парафіяльні школи на Волині. Школи в Устилузі та Розамполі були закріплені

за капуцинами. Рішення зібрання 19 грудня 1803 року затвердив імператор [7, 210-216; 18, 381].

Таким чином вже зазначений факт підтверджує тезу про те, що єпископ Каспер Цецішовський брав активну участь в утворенні нових і сприяв функціонуванню наявних шкіл на Волині. У вересні 1800 року єпископ наказав о. Томашу Сушицькому (Житомирський деканат) створити школу для сиріт у Кодні при августинському і в Чуднові при францисканському монастирях. У 1803 році згідно з його розпорядженням францисканці заклали початкову школу в Житомирі [9, 52-55].

II період в історії римо-католицького парафіяльного шкільництва на Волині – період розквіту польської освіти. Підтвердженням цього є видання 31 серпня 1807 року указу про парафіяльні школи, проект якого був укладений Тадеушем Чацьким. Названий вище указ стосувався як міських, так і сільських шкіл, які віддавалися під безпосередній нагляд католицьких священників і під опіку населення. Цим самим дозволялося кожному бажуючому засновувати у своїх маєтках школи [19, 20-98].

Як приклад застосування цього указу наводимо наступне. Маршалок губернських зборів, генерал, граф Юзеф-Август Іллінський вирішує заснувати у своєму містечку Романові (сучасна Житомирська область) школу, для чого запрошує в 1811 році до Романова єзуїтів о. Вінцента Рациборського та о. Юзефа Цитовича. Ю. Іллінський гаряче підтримав просвітницькі кроки А. Чарторійського та Т. Чацького, у тому числі в галузі освіти. У 1812/1813 навчальному році у Романові почала діяти початкова школа, яка утримувалася на кошти Ю. Іллінського і розташувалася в одному з його будинків. У школі викладали граматику та синтаксис. У 1816 році програма навчання розширилася за рахунок поезики, риторики та німецької мови. Навчалася у цьому році 9 дітей, а наступного року вже 12 осіб. Саме тоді у Ю. Іллінського остаточно сформувався задум реорганізувати цю школу в навчальний заклад вищого рівня. У 1818-1819 роках на викладацькі посади ним було запрошено 18 єзуїтів. Навчання проводилося у шести класах. Фактично було засновано новий єзуїтський колегіум. Окрім уже згаданих дисциплін, вивчали також катехізис,

польську граматику, історію, географію, арифметику. У V-VI класах викладали християнську етику, історію Риму, історію Іспанії та Португалії, геометрію, ботаніку, психологію, цивільну архітектуру, німецьку та французьку мови.

У приватному листі від 15 січня 1815 року єпископ К. Цецішовський писав про колегіум: "...Багато користі має моя єпархія, коли бачить істинні християнські риси характеру, що надають кожному вихованцю отці-єзуїти..." [9, 56].

Граф Ю. Іллінський не зупинився на досягнутому. Він, за підтримки відомих на Волині родин Тишкевичів, Четвертинських, Олізарів, чиї діти вже навчалися в Романові, почав готувати підґрунтя на створення єзуїтської академії на базі існуючої школи. Граф уклав з єзуїтами угоду про умови існування та фінансування такого навчального закладу на майбутнє і підписав його 13 жовтня 1819 року. Ось декілька пунктів цієї угоди:

- “згоден підтримувати грошима закон єзуїтів у моєму містечку Романів, для чого побудую власними коштами костел з колегіумом і конвентом на 40 осіб;
- до цього тимчасово надаю приміщення для отців-єзуїтів в Романові;
- надаю землю для засіву із розрахунку по 20 моргів на кожного (єзуїта) та сінокосу із розрахунків по 50 моргів на кожного;
- віддаю в користування став у містечку Романів;
- надаю ліс на будівництво та опалення взимку;
- кількість отців-єзуїтів становить 16 священників та 2 брати;
- щороку на 18 єзуїтів надаю грошовий фонд у 18000 злотих;
- єзуїти повинні самі, з власних коштів, додатково утримувати та навчати 10 дітей з бідних родин;
- на випадок заборони ордену єзуїтів чи їх переслідувань гроші повертаються мені”.

Проте в березні 1820 року вийшов указ імператора Олександра I “Про вигнання з Росії єзуїтів та закриття Полоцької єзуїтської академії”, що й визначило подальшу долю зазначеної школи [9, 52-61].

По роках дані парафіяльних шкіл на Волині представлені таким чином:

1805 рік – 28 шкіл, 1807 – 58, 1808 – 85, 1809 – 78, 1810 – 72, 1811 – 62, 1812 – 48, 1813 – 31, 1814 та 1815 – 40, 1818 – 60, 1819 – 58, 1820 – 40, 1821 – 31, 1822 – 37, 1827 – 51. Д.Бовуа наголошує, що стосовно Волині ці дані можуть бути “роздутими” [18, 377].

У Волинській губернії, у 1829-1832 роках, по повітах парафіяльних шкіл було:

15 – у Володимирському;	8 – у Кременецькому;
13 – у Дубенському;	7 – в Острозькому;
12 – у Рівненському;	7 – у Старокостянтинівському;
10 – у Ковельському;	6 – у Заславському;
10 – у Луцькому;	5 – в Овруцькому;
10 – у Житомирському;	5 – у Новоград-Волинському.

108 – загальна кількість парафіяльних шкіл [25, 55-316].

Для кращого розуміння становища парафіяльних шкіл ознайомимося з короткою характеристикою деяких з них. Протягом 1773-1835 років діяла парафіяльна школа при теофіпольському тринітарському монастирі. У трьох її класах навчалося, у середньому, 60 учнів. Чотири викладачі навчали дітей російської, латинської, німецької, французької і польської мов, арифметики, геометрії, фізики, географії, історії та релігії [8, 122-131]. Парафіяльна римо-католицька школа існувала у м. Берездові (Новоград-Волинський повіт). Навчанням хлопчиків займалися отці маріани, а освітою дівчаток керувала Зузанна Шидловська, яка викладала читання і моральну науку. Отці-кармеліти провадили парафіяльну школу в м. Аннополі (Острозький повіт). Вона була розташована в їхньому монастирі й утримувалася за рахунок коштів батьків учнів. Станом на 1825 рік у цій школі навчалися 50 хлопчиків. У м. Дубровиці діяв чотирикласний колегіум піарів, у якому в 1825 році навчалося 74 учні. До парафіяльної школи домініканців у м. Старокостянтиніві у 1825 році ходило 26 дітей, двоє серед яких були православними. За рахунок батьків та настоятеля костелу утримувалася школа у м. Звягелі, окрім того, за кошти настоятеля навчався один учень. Учитель цієї школи викладав читання польською та російською мовами, письмо, основи обрахунку [2, 2-118].

У 1803 році почала свою діяльність парафіяльна школа у м. Мізочі, який був власністю польських поміщиків Дунін-Карвіцьких [11, 322]. Ініціатива відкриття у Мізочі парафіяльної школи належала Тадеушу Чацькому [20, 24], який був близьким родичем дружини засновника школи, Кшиштофа Дунін-Карвіцького. Парафіяльна школа у Мізочі мала власний фонд, а її фундатор був також опікуном Волинської гімназії [17, 248].

Розглянемо програму корецької парафіяльної школи (Новоград-Волинський повіт) за 1825 рік, яка подається у справі “Про стан парафіяльних шкіл та духовних семінарій Луцької дієцезії від 1820 до 1825 роки”. Дітей (20 учнів) навчали читати, писати, катехізму, історії, моральної науки, російської мови та рахувати. Від 1816 року учителем був випускник Кременецького ліцею Олександр Сунькевич, який отримував платню в 2 польських злотих щомісячно і мешкав у шкільному будинку. У м. Бережниці діяла парафіяльна школа, яку в 1824 році взяв під свій протекторат єпископ К. Цецішовський, видавши відповідне розпорядження щодо утримання школи. Рівненська парафіяльна школа утримувалася за рахунок добродійних внесків князів Любомирських. Князі планували побудувати окремих будинок для школи поблизу костелу, але місце там було зайнято російським військом. Дана школа мала три класи. У початковому класі навчали лише читати. Програма першого класу охоплювала моральну науку, польську граматику, арифметику, читання російською мовою. Учні другого класу вивчали моральну науку, граматику, географію, арифметику, російську та латинську мови. Іспити учні складали щоквартально у присутності настоятеля парафії та князів Любомирських. Вік учнів становив 8-16 років, їх кількість була 20 осіб, серед них – троє греко-католиків, решта – римо-католики. Двоє сиріт утримувалися за рахунок школи [3, 88-328 зв].

У Луцьку місцева жителька Юзефа Поляновська утримувала шпиталь, фабрику штучних квітів та школу для дівчат, які становили один заклад. Ю. Поляновська особисто опікувалася усіма цими справами. Школа для дівчат, навчання в якій проходило у п'яти класах, була платною, але завжди при школі утримувалося кілька дівчаток із бідних родин, яких готували стати гувернантками [13, 58-59]. У м. Клевани у 1817 році за ініціативи князя

Костянтина Чарторийського (брата Адама – куратора Віленського округу) відкрито школу [11, 490]. Діяла вона при повітовій шляхетській школі й мала власний фонд. У 1832 році її перетворено на російську парафіяльну школу системи Ланкастера.

Існувала парафіяльна школа у м. Любарі, яку провадили домініканці. У 1802 році у ній працювало 5 вчителів та навчалося 44 учні. Вона була ліквідована у 1833 році. При монастирі капуцинів в м. Острозі школа існувала до 1830/1831 років. На початку 1860-х років Заславсько-Острозький деканат намагався відновити цю школу, але, через певні обставини, невдало. До 1830 року у м. Заславі діяло три римо-католицькі парафіяльні школи. Перша мала власний фонд, розташовувалася при костелі св. Яна і утримувалася родиною Сангушків. Друга школа отців-місіонерів з власним фондом була двокласною. У ній викладали граматику, моральну науку, історію, арифметику, географію, латинську та російську мови. У 1825 році в цій школі навчалися 60 учнів. Третя – школа бернардинів [3, 68-72]. Станом на грудень 1829 року у м.Бердичів при костелі св.Варвари була школа на 14 учнів; у Троянові школа на 20 учнів [9]

Після поразки польського Листопадового повстання 1830-1831 рр. більш інтенсивними темпами почали запроваджувати російські громадські та нечисленні приватні школи. Навчальні програми та підручники стали на зразок російських. Якщо приватною школою керували особи римо-католицького визнання, то таку школу було зачинено до кінця 40-х років XIX ст. У звіті київському військовому, подільському та волинському генерал-губернаторові волинський цивільний губернатор зазначав, що у 1832 році у Волинській губернії було закрито 48 різних училищ, що їх утримувало римо-католицьке духовенство. За словами губернатора, скільки юнаків у них навчалося, важко поррахувати, оскільки до парафіяльних шкіл приймали таку кількість вихованців, яку вважав необхідною настоятель і відповідно до наявних у школи коштів. До звіту додано список ліквідованих римо-католицьких монастирів, при яких знаходились парафіяльні школи Волинської губернії. Владою було закрито монастирські навчальні заклади у Межиричі Корецькому, Любарі, Овручі, Володимирі, Бердичеві, Теофіполі, Дубровиці. Усі монастирі, при яких

було закрито школи, існували надалі, окрім теофіпольського тринітарського, який було скасовано, та дубровицького піарського, який було закрито за участь його монахів у повстанні. А також було скасовано 29 монастирів, при яких діяли парафіяльні школи. Серед закритих парафіяльних шкіл станом на 15 квітня 1832 року статистика була такою:

- 4 – ті, яких утримували лише поміщики;
- 20 – утримувалися і поміщиками, і білим духовенством;
- 26 – утримувалися лише за рахунок білого духовенства;
- 35 – утримувалися лише монахами;
- 13 – існували за рахунок коштів монахів, білого духовенства і поміщиків.

Підсумувавши, побачимо, що на загал було закрито 98 парафіяльних шкіл. Цей звіт волинський цивільний губернатор направив генерал-губернаторові 22 серпня 1833 року [6, 1-45 зв].

Про посилення контролю за римо-католицькими парафіяльними школами в цей період можемо судити із справи за 1838-1839 роки “Пропозиція генерал-губернатора про доставку відомостей про усіх настоятелів навчальних закладів, що існують у губерніях, та про тих, які є при католицьких монастирях” [4, 1-89].

У 1844-1845 роках боротьба росіян за привернення українського населення набуває особливих рис. Лише православні священики отримували право опікуватися початковою освітою, яка, звичайно ж, велася російською мовою. 12 вересня 1844 року Канцелярія генерал-губернатора розіслала справникам трьох губерній циркуляр з грифом “цілком таємно”, де вимагала надіслати перелік маєтків, у яких діти навчаються польською мовою. У більшості відповідей, які надійшли до поліції, це заперечувалося, хоча й зазначалось, що якийсь десяток заможних родин має невеликі групи осіб, певною мірою створені з освітньою метою. У них траплялися і селяни, які прислуговували у костелах або грали у дворових оркестрах, що їх, як було традиційно, утримувала шляхта. Наприклад, у маєтку княгині Марцеліни Чарторийської, уродженої Радзивилл, католицький священик з-під Рівного,

разом з органістом, викладали азбуку та катехізис восьми дітям віком 7-15 років, причому не тільки селянським. У маєтку графа Ігнатія Плятера у Рівненському повіті була музична школа, учні якої володіли польською настільки, щоб співати нею. У маєтку К. Отешка у Ковельському повіті 11 дітей, у тому числі 9 православних, навчалися співати польською мовою. М. Нововейський у своєму маєтку, що знаходився поблизу Рівного, утримував хор, де навчали читати і співати польською мовою. 28 листопада 1844 року генерал-губернатор Д. Бібіков у зв'язку із цими даними надіслав до поліції запит, у якому вимагав роз'яснень. Письмові відповіді на запит мали бути підписані звинувачуваними землевласниками. Протягом грудня вони спробували уникнути відповідальності. М. Чарторійська та І. Плятер відбули в подорожі. Згодом Ігнатій Плятер, як повідомляв рівненський справник, відмовився підписувати документ російською мовою. Він заявив, що зовсім не знає мови і не може підписати того, чого не розуміє. Тому він дав пояснення польською, написавши, що утримував дітей у себе, як це робив його батько Антоній уже 50 років, “для свого власного задоволення, а коли йдеться про мову, якою вони розмовляють або не розмовляють, то він у них про це не питає і мови їх не навчає” (10 січня 1845 р.). Д. Бібіков відповів особисто 24 березня 1845 року, де стверджував, що І. Плятер не може не знати російської мови і закону, що зобов'язує вживання її в офіційних документах, і не знати, що роблять його люди; насамкінець, звелів заборонити навчання дітей чужою мовою [10, 100-102].

З мовною політикою тісно була пов'язана кадрова. Перш за все, потрібно було усунути поляків і католиків з викладацьких посад. Якщо наприкінці XVIII ст. вони становили переважну більшість, то у 1839 році склали 35 % від загальної кількості вчителів. У 1840-50-х роках значна кількість викладачів-поляків була замінена росіянами. У школах західних губерній ще у 1830-х роках була введена заборона надавати роботу вчителям-католикам, особливо тим, що народилися в цих губерніях. Однак, через постійну нестачу вчительських кадрів, цю заборону обходили [25, 228-237]. 29 вересня 1837 року директорів училищ Волинської губернії було наказано розробити

розпорядження про негайне припинення навчання читати і писати польською мовою. Напередодні, 31 жовтня 1836 року, Міністерство освіти заборонило навчати читати і писати польською мовою у парафіяльних школах [5, 1-7].

При аналізі даного питання варто наголосити на висновках, які подає Д.Бовуа. Початкове шкільництво виключно було в приватних руках. Сільські школи часто мали не більше 10, а то і менше, учнів. Функціонували вони нерегулярно. І контроль за їхньою діяльністю носив спорадичний характер, тому повних офіційних даних немає. Вже в 1803 році Т.Чацький звертався до єпископа з питанням про розташування парафіяльних шкіл. А наступник Т.Чацького Ф.Плятер отримав відповідь про наявність 81 школи, однак сам їх не відвідував, хоча мав інформацію про те, що стосовно частини з них були складені лише проекти відкриття [18, 369-373].

Отже, представлена характеристика стану парафіяльного римо-католицького шкільництва на Волині у ХІХ ст. дає змогу зробити певні висновки. Волинь у ХІХ ст. традиційно сприймалася як польський край, тому російській владі доводилося докладати багато зусиль, аби її русифікувати і уніфікувати. З цією метою використовувалася освіта як засіб маніпуляції свідомістю. Освіта людини є основою формування її національної свідомості, громадських почуттів, культури взагалі. У першій половині ХІХ ст., крім душпастирських обов'язків, римо-католицькі священики виконували культурно-громадську роботу у своїх парафіях. У багатьох місцях вони як за власною ініціативою, так і у зв'язку із постановою вищого духовенства від 1803 року, організовували і вели навчання сільських дітей, дітей незаможних. Таким чином парафіяльне шкільництво майже повністю було в руках католицького духовенства, від якого, значною мірою, залежало як фінансування цих шкіл, так і якість освіти. На теренах Волині традиція римо-католицького парафіяльного шкільництва була давньою. Такий стан речей суперечив основному завданню, яке постало перед російським урядом з кінця ХVІІІ ст., тобто уніфікувати приєднані від Речі Посполитої землі з основною частиною імперії. У зв'язку з цим царська влада робила активні і результативні спроби ліквідувати польське шкільництво, замінити його російським. Для місцевого населення Волині, яке у

своїй переважній більшості було українським, це означало, що полонізація замінюється русифікацією. Наслідком такого процесу стало те, що у 1830-40-і роки більшість парафіяльних шкіл, які, в основному, утримувалися за рахунок римо-католицького духовенства, було закрито.

Примітки:

1. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – ф. 178: Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія, оп. 4, спр. 5: Справа по Канцелярії луцького єпископа. Про подання римо-католицьким духовенством відомостей про стан парафіяльних шкіл. – 483 арк.

2. ДАЖО. – ф. 178, оп. 4, спр. 33: Про стан парафіяльних шкіл Луцької єпархії. – 286 арк.

1. ДАЖО. – ф. 178, оп. 4, спр. 67: Справа по Канцелярії луцького єпископа. Відомості про стан парафіяльних шкіл і духовних семінарій Луцької єпархії з 1820 по 1825 рр. – 464 арк

2. ЦДІАУК. – ф. 442, оп. 789 а, спр. 212: Справа про опікуна Волинської губерньської гімназії Б. Підгороденського і його клопотання у справі викладання польської мови в училищах. – 16 арк.

3. ЦДІАУК. – ф. 707: Канцелярія попечителя Київського навчального округу, оп. 1, спр. 732: Справа про відкриття в окрузі світських навчальних закладів замість ліквідованих римо-католицьких. – 45 арк.

4. Белоголов И. Акты и документы, относящиеся к устройству и управлению Римско-Католической Церкви в России. – Т. 1: 1762-1825 гг. – Петроград, 1915. – 484 с.

5. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). – К., 1996. – 415 с.

6. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область / зав. ред. В. М. Кулаковський. – К., 1973. – 656 с.

7. История Польши / под ред. В.Д. Королюка, И.С. Миллера, П.Н. Третьякова. – М., 1956. – Т. 1. – 642 с.

8. Aftanazy A. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Część III. Ziemie ruskie Korony. Tom 5. Województwo Wołyńskie. – Wrocław, 1994. – 697 s.

9. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich: 1803-1832. – t. II: Szkoły podstawowe i średnie. – Rzym; Lublin, 1991. – 460 s.

10. Dunin-Karwicki J. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości. Wołyńskie opowiadania historyczne. – Warszawa, 1901. – 220 s.

11. Rolle M. Ateny Wołyńskie: Szkic z dziejów oświaty w Polsce. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1923. – 309 s.

12. Sobolewski F. Dzieje kościoła parafialnego w Bereźnicy na Wołyniu // Rocznik Wołyński / pod red. J. Hoffmana. – Równe, 1938. – T. VII. – S. 88-138.

13. Stecki J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – t. I. – Lwów, 1864. – 387 s.

14. Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1997. – 452 s.

15. Bp. Urban W. Dzieje ustroju Kościoła na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim // Historia Kościoła w Polsce. – Poznań; Warszawa, 1979. – T. II: 1764-1945. – Cz. 1: 1764-1918.

4. Центральний Державний Історичний Архів України в м. Києві (далі ЦДІАУК). – ф. 442, оп. 788 а, спр. 223 а, ч. 1-2: Список викладачів і студентів богослов'я в Луцькому домініканському монастирі. – 89 арк.

8. Блажевич О. Ю., Григоренко В. О. З історії релігійного життя поляків краю // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наук. праць за матеріалами міжнародної наук. конференції (23-24 червня 1999 року) / Ред. колегія: А. І. Мельник, Ю. І. Блажевич, Л. В. Баженов та ін. – Хмельницький, 1999. – С. 122-131.

9. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис. – Житомир, 2000. – 314 с.

13. Колосок Б. Кафедральні споруди Луцька: Історико-архітектурне дослідження. – Білий-Дунаєць; Остріг, 2002. – Т. 28: Бібліотека “Воляння з Волині”. – 223 с.

14. Костюк О.Ю. Розвиток релігійної освіти на Волині ХІХ – поч. ХХ ст.: Навчальний посібник з історії педагогіки. – Острог, 2009. – 224 с.
15. Левицкий О. Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840-х годах // Киевская Старина. – 1906. – март-апрель. – С 421-432.
16. Павлюк В. Стан польської освіти на Правобережній Україні на початку ХІХ ст. // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Науковий збірник: Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”. – Житомир, 1998. – Т. 18.
19. Chmielowski P. Tadeusz Czacki. Jego życie i działalność wychowawcza. Zarys biograficzny. – Peterburg, 1898. – 120 s.
24. Ks. Śkrutwa J. Oświecenie w Polsce i jego wpływ na życie kościelne // Historia Kościoła w Polsce. – Poznań; Warszawa, 1979. – t.II: 1764-1945: Cz. 1: 1764-1918 / pod red. ks. B. Kumora i ks. Z. Obertyńskiego. – S. 19-38.